

ЕЛЕМЕНТИ ФЕДЕРА-
ТИВНОГО УСТРОЮ
НІМЕЧЧИНИ ЧАСІВ
РЕЙНСЬКОГО ТА
НІМЕЦЬКОГО
СОЮЗІВ (1806-1866) ЯК
ЧИННИКИ
ЗБЕРЕЖЕННЯ МИРУ
У ЄВРОПІ ХІХ СТ.

Історичне утвердження структур і форм федералізму в Німеччині відбувалося в першу чергу під впливом особливих політичних умов розвитку, а не внаслідок раціонального концептуального планування. Запровадження федералізму як форми державного устрою було зумовлене перш за все політичною необхідністю і не мало рис основного та незаперечного державотворчого принципу, як, наприклад, у Швейцарії чи Сполучених Штатах Америки.

Одним із важливих етапів формування концептуальних засад федералізму у Німеччині був період Рейнського та Німецького союзів. Після відмови імператора Франца II 6 серпня 1806 р. від німецької імператорської корони, німецькі князівства формально здобули повну державну незалежність. Деякі, найбільші серед них, прагнули до своєї суверенності, але, водночас, з'являлося чимало прихильників створення німецької національної держави. Таким чином, було покладено початок майбутнього конфлікту між поборниками ідеї національної єдності та прихильниками нових самостійних

ІВАНИЦЬКИЙ Р.В.,
кандидат філологічних
наук, доцент

*Дипломатична
академія України
при МЗС України*

унітарних держав. У процесі цього протистояння виникла ідея синтезу суверенних рухів із федералістичними намаганнями. Отже, ідея федералізму – як форми державного ладу, отримала в Німеччині свій розвиток, проте, так і не змогла стати у XIX столітті визначальною для політичного розвитку!

З ліквідацією Священної Римської імперії німецької нації (819-1806) було зруйновано не лише саму імперію, але й форму політичної організації, яка могла б об'єднати окремі територіальні одиниці в усьому німецькомовному регіоні. Пруссія та Австрія проводили самостійну політику, окремі великі території навіть на правому березі Рейну перебували під французьким впливом. У липні 1806 р. 16 південних і північних німецьких князівств об'єдналися під протекторатом Наполеона I у Рейнський союз (1806-1815). Хоча йшлося лише про нетривкий союз держав, проте вже йому були притаманні певні ознаки федералізму. Так, наприклад, передбачалося створення інституцій, які представляли б спільні інтереси. В дійсності ці наміри не були впроваджені в життя: із 40 Актів Рейнського союзу реально були введені в дію лише ті, що стосувалися внутрішнього устрою окремих князівств і військової підтримки французького кайзера. Кожне князівство повинно було у випадку війни надати Наполеону I чітко визначену кількість військових: королівство Баварія – 30 тис. осіб, королівство Вюртемберг – 12 тис., герцогство Баден – 8 тис., герцогство Берг – 5 тис., герцогство Дармштадт – 4 тис.² Загалом, Рейнський союз перебував під ще більшим впливом з боку Франції, ніж, у свій час, Священна Римська імперія німецької нації.

Впродовж тривалого часу істориографи розцінювали Рейнський союз як один з найкритичніших етапів на шляху формування німецької національної держави. Проте сьогодні чимало дослідників вважають, що поряд з реформами у Пруссії, реформістські наміри в період створення Рейнського союзу були важливим кроком на шляху формування сучасної німецької державності³.

Після визвольних воєн 1812-1813 рр. активізувалися політичні прагнення створити на федеративних принципах загальнонімецьку державу. Проте нове державне утворення повинно було стати не просто союзом суверенних держав, його виникнення мало бути результатом конституційного утворення держави.

Після перемоги над Наполеоном I і подоланням гегемонії Франції необхідно було вирішити питання нового впорядкування Європи. Про це йшлося на Віденському конгресі (1 листопада 1814 – 9 червня 1815), для участі в якому зібралися монархи майже 200 європейських держав і володінь. Представники урядів ряду німецьких держав прагнули вирішити на конгресі питання об'єднання Німеччини. На розгляд було винесено чотири основні моделі: державно-правове

відновлення імперії, створення національної німецької унітарної держави (як результат впливу французької революції, ідея національної держави була досить популярною серед німецького населення, і особливо серед інтелігенції), а також концепції федерального та союзного устрою держави. Під час розгляду можливих варіантів прихильники кожної з моделей намагалися утвердити власні інтереси: представники великих європейських держав хотіли бачити стабільну, але не дуже сильну Німеччину, яка могла б гарантувати у центрі Європи рівновагу сил; Пруссія та Австрія, обидві наймогутніші німецькі держави, бажали утвердити свій вплив у майбутній Німеччині; в свою чергу малі та середні німецькі князівства прагнули об'єднатися в єдиній Німеччині для ефективного захисту від зовнішніх небезпек, але разом із тим боялися втратити власну державну суверенність. Після дискусій та переговорів у Відні перемогла ідея створення союзу держав⁴. Рішенням Віденського конгресу було розпущено Рейнський союз і натомість створено Німецький союз (1815-1866), до якого ввійшло 35 князівств і 4 вільних міста.

8 червня 1815 року було прийнято Німецькі союзні акти, які стали своєрідною конституцією Німецького союзу. Завдяки внесенню до заключних актів Віденського конгресу Німецькі союзні акти набули міжнародних гарантій. У двадцяти статтях Союзних актів визначаються основні принципи нового утворення. Згідно статті 2 Німецький союз не є федеральною державою, а постійним союзом держав, основна мета якого полягає у "збереженні зовнішньої та внутрішньої безпеки Німеччини, незалежності та недоторканності окремих німецьких держав"⁵.

Членство у союзі вважалося остаточним. Стаття 5 Віденських заключних актів так регламентує це положення: "Союз засновується як неподільна спілка, право вільного виходу з якої не надається жодному з членів". Стаття 6 цього ж документу регламентує, що погодження членами союзу потребує навіть відторгнення однієї з складових частин будь-якої із держав-членів союзу на користь держави, яка не входить до Німецького союзу⁶.

Згідно Союзних актів єдиним найвищим органом союзу були союзні збори, своєрідний бундестаг, який складався з двох палат – пленуму та малої палати. Кожна держава-член мала своє представництво у кожній з палат: на пленумі, свого роду конгресі депутатів, кожна із 39 держав-членів мала щонайменше один голос. Такі держави як Австрія, Пруссія, Саксонія, Баварія, Ганновер, Вюртемберг – по чотири голоси, інші держави мали по три або два голоси. У малій палаті, котра була постійно діючим комітетом пленуму, одинадцять найбільших держав мали по одному голосу, а всі інші – разом шість голосів. Головував на союзних зборах представник Австрії, котрий виступав "кайзерсько-королівським посланцем у со-

юзній президії"⁷. Місцем засідань союзних зборів було обрано Франкфурт-на-Майні. Оскільки союзні збори не формувалися за парламентським принципом, згідно якого депутати вільно обиралися і, відповідно, діяли на власну відповідальність, а натомість уряди відповідних держав – членів союзу – делегували своїх представників, тому делегати повинні були діяти лише в дусі настанов своїх урядів. Такий вид організації виявляє структурну особливість, яка і сьогодні має місце у державному устрої Німеччини у формі бундесрату⁸.

До компетенції союзних зборів належала зовнішня та внутрішня безпека Німеччини, але окрім цього завдання на зборах могли вирішуватися також питання внутрішньосоюзного законодавства. Згідно статті 64 Віденських заключних актів, прийнятих 15 травня 1820 р., котрі вважалися другою конституцією Німецького союзу, саме робота над внутрішньосоюзним законодавством повинна була стати пріоритетною для діяльності союзних зборів.

Обидва основні закони регламентували також державний устрій у державах – членах Німецького союзу. Так, згідно статті 13 Союзних актів, в усіх державах Німецького союзу слід було прийняти земельну конституцію. Проте уже у Віденських заключних актах встановлювалася межа для вільного розвитку конституцій. Усі держави – члени союзу були зобов'язані дотримуватися монархічного принципу. Згідно статті 57 Віденських заключних актів "уся державна влада належала главі держави", тобто суверенному князеві. Від абсолютизму монархічний принцип відрізняється лише наявністю конституції і законів, яким підпорядкований також сам монарх⁹. Дотримання обох союзних конституцій гарантувалося самим союзом через союзні збори.

Незважаючи на те, що повноваження союзних зборів були в цьому плані достатньо широкими, Німецький союз був ще дуже хитким об'єднанням держав, якому бракувало важливих елементів і ознак держави. Союз не мав ні керівника, ні виконавчої влади чи уряду. Відсутніми були також народне представництво – парламент, не було Верховного Суду. Окремі держави залишалися суверенними у своїх зовнішніх зносинах і мали право навіть заключати союзи з іншими державами, якщо це "не загрожуватиме безпеці союзу чи окремих членів союзу"¹⁰. Дієздатним цей союз був лише тоді, коли досягали згоди дві великі держави – Пруссія та Австрія.

Єдиним відносно досконало розвиненим органом союзу була союзна армія, утворена згідно союзної військової конституції від 9 квітня 1821 р. із військових формувань держав – членів союзу. Саме у військовій сфері, в організації та оснащенні союзної армії, в спорудженні та утриманні союзних фортець та укріплень полягав один з найголовніших напрямів діяльності Німецького союзу. Для виконання цих завдань ще у 1818 р. було створено постійно діючий

військовий комітет при союзних зборах, а також постійно діючу союзну військову комісію, до якої належали офіцери шести найбільших держав-членів.

У порівнянні зі старим рейхом Німецький союз виступав у зовнішніх зносинах більш злагоджено: держави-члени союзу зобов'язувалися підтримувати один одного у випадку будь-якого нападу ззовні. Можна стверджувати, що Німецький союз був у випадку війни дійсно міцним оборонно-наступальним блоком.

Конституційно-правове визначення Німецького союзу потребує окремого аналізу. По-суті, Німецький союз виявляє швидше особливості спілки держав, ніж ознаки федеральної держави. При цьому слід відштовхуватися від класичного розмежування поняття "союз держав", який відноситься до міжнародно-правових об'єднань, та поняття "федеральна держава", характерною ознакою якої є відношення частин одна з одною та частин з цілим, що регулюється державно-правовими нормами. Якщо виходити зі спрощеного розмежування, згідно з яким союз держав базується на міжнародно-правових основах, то федеральна держава є в свою чергу державно-правовим об'єктом міжнародного права. В цьому випадку визначення Німецького союзу як спілки держав підлягає сумніву. Адже ні Союзні акти, ні Віденські заключні акти не вказують на те, що діяльність Німецького союзу повинна бути спрямована на унітаризацію зовнішньої політики держав – членів союзу, що належить до суттєвих ознак союзу держав¹¹.

В дійсності, Німецький союз мав за мету збереження мінімуму гомогенності правових відносин у німецьких державах після розпаду Священної римської імперії німецької нації. Саме на уніфікацію правових відносин спрямовувалися норми Союзних актів та Віденських заключних актів. Якщо ж Німецький союз все ж таки і відноситься до спілки держав, то це тільки тому, що шляхом прийняття Союзних актів не утворювався новий державно-правовий суб'єкт. Хоча держави-члени і не мали права вийти із союзу, проте Союзні акти не утворювали повноважних у державному розумінні федеральних органів. Складна організація роботи Союзних зборів і зумовлена такою організацією їх неефективність допускає інтерпретацію договірних відносин у контексті союзу держав, але не дозволяє визнати їх дієздатним органом федерації.

Влучним можна вважати визначення В.Гумбольдта, який відносив Німецький союз до категорії союзів держав з частковою наявністю федеральних ознак. У зв'язку з цим В.Гумбольдт писав: "Згідно початкового призначення та політичної сутності Німецький союз є справжнім союзом держав, який проте для досягнення певних внутрішніх та зовнішніх цілей являв собою кероване Союзними актами державне утворення на зразок федеративної держави"¹².

Видається, що утворення Німецького союзу шляхом прийняття Союзних актів має характер саме союзу держав. У Німецькому союзі існував федеративний орган, в якому були представлені усі держави-члени. Натомість у федеральній державі цей федеративний орган служить водночас як представництво держав-членів, так і унітарний орган для здійснення зовнішньої політики держави. Якщо в союзі держав федеративний орган держав-членів союзу має право остаточного прийняття рішень, то у федеральній державі для цього необхідно отримати згоду унітарного органу¹³.

Згідно статті 19 Союзних актів вирішення економічних та транспортних питань між окремими державами-членами союзу повинно було обговорюватися на окремому засіданні. У 1817 р. таке засідання відбулося, проте без суттєвого практичного результату. У 1818 р. в Пруссії було прийнято митний закон, згідно якого на території Пруссії було ліквідовано усі внутрішні митні збори. Цей закон став вихідним пунктом для утворення Німецької митної спілки. Подібне митне врегулювання перейняли в наступні роки більшість німецьких малих держав, аж поки в 1831 р. не відбулося підписання прусько-курґесенського митного договору. Тим часом і на півдні Німецького союзу встановилося подібне митне врегулювання. В результаті підписання 22 березня 1833 р. між Пруссією, Курґесеном та Гесен-Дармштадтом з одного боку, і з Баварією та Вюртембергом з іншого митного договору, відбулося об'єднання обох митних зон. За цим правовим утворенням скоро закріпилася назва Німецька митна спілка. Офіційним початком її діяльності було визначено 1 січня 1834 р. Пізніше до спілки приєдналися Саксонія, Тюрингія, Насау і Франкфурт. Таким чином, під пруським керівництвом розвинулася економічна зона із спільною митною і торговою системою уніфікованої сплати в'їзного, виїзного та транзитного мита. Більшість членів Німецького союзу за винятком Австрії та деяких північно-західних німецьких держав стали членами Німецької митної спілки.

Органом спілки була генеральна конференція, яка скликала один раз на рік. Кожна держава-учасник мала один голос (виняток становили тюрингські держави, які усі разом мали один голос). Обмеженням ефективної дієздатності цього органу служив той факт, що усі рішення повинні були прийматися одностайно. Генеральна конференція виконувала функцію законодавчого органу митної спілки і водночас несла відповідальність за підготовку та впровадження митних законів, тарифів та інструкцій. Заключення торгових контрактів та виконання законів митної спілки знаходилося в компетенції держав-учасників. Проте розподіл спільних митних надходжень серед держав-учасниць спілки здійснювала самостійно.

Правова сутність Німецької митної спілки важко піддається класифікації. Особливо складно визначити приналежність митної

спілки до однієї з двох класичних моделей: союз держав і федеративна держава. За приналежність митної спілки до союзу держав говорить той факт, що митна спілка передбачала триступеневе членство. Існував ряд менших територій, які переймали митне законодавство більшої держави шляхом заключення митних договорів. Такі території належали юридично та економічно до митної зони, але не були самостійними членами. Далі існувала група (тюрингських) держав, які об'єдналися в особливу митну та торгову спілку. Кожна з цих держав була членом Німецької митної спілки, проте свої членські права вони могли здійснювати лише за допомогою одного спільного голосу на генеральній конференції. І, нарешті, третя група включала повноцінних членів митної спілки. Подібне ступеневе членство неможливе у такій формі у федеральному устрої.

Поряд з цим, законодавче право митної спілки носило однозначно федеральні риси. Одноголосні рішення генеральної конференції мали силу прийнятих законів (*leges conventionales*). Для їх виконання не потрібно було ратифікації з боку держав-членів, а необхідним було лише виконання та обнародування. Таким чином, генеральну конференцію Німецької митної спілки можна вважати справжнім законодавчим органом.

Звичайно, питання про те, чи Німецька митна спілка була митним союзом держав, чи митною федеральною державою, не є для нашого дослідження вирішальним. Безсумнівним залишається факт, що Німецька митна спілка стала важливим етапом на шляху конститування німецької національної держави. Після утворення Німецького союзу існуванням митної спілки було підкреслено економічний взаємозв'язок німецьких держав поза Австрією.

Наступним етапом у федералізації Німеччини стало прийняття 28 березня 1849 р. у Франкфурті імперської конституції. Хоча сама конституція і не мала практично політичного значення, проте в історії німецької державності факт прийняття конституції 1849 р. займає особливе місце. Ця перша в історії Німеччини демократична конституція поєднувала в собі національно-державні, національно-правові та парламентсько-демократичні елементи. В конституції робилися спроби поєднати принципи свободи, рівноправності та єдності та сформулювати їх у єдиній державно-правовій концепції. Врешті-решт, франкфуртська концепція відношень рейху до земель послужила основою для моделі, за якою були сформульовані конституції 1871, 1919 та 1949 рр.

Так звана Франкфуртська конституція була свого роду компромісом між федералістичною та унітарною ідеями. На відміну до Союзних актів 1815 р., в яких державна влада базувалася на окремих державах-членах, імперська конституція 1849 р. переносила акценти державних компетенцій на рейх. Рейхові належала центральна вла-

да, на чолі якої перебував князь, наділений титулом імператора. Останній під час виконання своїх функцій твердо спирався на співпрацю з імперськими міністрами. Головний акцент імперської влади мав би належати центральному парламентові – рейхстагові.

Згідно задумів, рейхстаг повинен був складатися з двох палат: народної палати та палати земель. Планувалося, що народна палата формуватиметься на основі всезагальних виборів. Право обирати мали всі німці, котрі досягли 25-річного віку й впродовж останніх трьох років проживали в одній з німецьких земель. Право бути обраними мали усі особи чоловічої статі німецької національності, котрі досягли 25-річного віку і не були засудженими. Вибори планувалися як прямі вибори. На 100 тисяч виборців припадав один мандат. Палата земель в свою чергу повинна була б складалася зі 192 депутатів. Половина з них мала б представляти уряди земель, а інша половина – населення відповідних земель. Усі члени палати земель обиралися терміном на 6 років. Згідно задуму, кожні три роки половина складу палати земель повинна була змінюватися. Прусія повинна була би мати 40 представників, Австрія – 38. Кількість депутатів від інших земель вимірювалася числом населення, але щонайменше планувався один депутат від кожної землі.

Проект конституції передбачав, що рішення рейхстагу могли бути прийняті лише на основі погодження у двох палатах. Таким чином, кожна з палат мала право абсолютного вето.

Рейхові належало виключне право здійснювати зовнішню політику, право оголошувати війну та проголошувати мир, право нагляду за військовими формуваннями усіх земель. Окрім цього, до компетенції рейху належав державний контроль за судноплавством, залізницею і поштою. Згідно конституції, рейх регулював питання митного, торговельного, монетарного законодавства, систему метрології, а також питання узгодження законодавства різних земель. У проекті конституції зазначалося, що рейх покриватиме усі витрати на виконання цих завдань за рахунок власних коштів, для чого використовуватимуться прибутки від митних операцій та від загальних податків на споживання; у критичних випадках передбачалося стягнення матрикулярних внесків від земель. Рейх мав також право розширювати свої повноваження шляхом внесення змін до конституції і таким чином збільшувати кількість підзвітних собі установ. Проте для зміни конституції необхідна була згода обох палат парламенту, підкріплена двома третинами голосів у кожній з палат, а також згода імператора.

Проектом конституції передбачалося інституційне оформлення імперського суду, який функціонував би як конституційний суд незалежно від кайзера та рейхстагу. У функції державного суду він захищав би як імперську владу від самовільних дій з боку окремих земель, так і окремі землі від антиконституційних нападів імперської влади¹⁴.

До його компетенцій належали б також інші функції: прийняття рішень у випадку скарги окремої землі на імперську владу через порушення імперської конституції шляхом прийняття законів рейху; у випадку скарги від окремої землі на заходи, здійснювані імперським урядом через порушення окремою землею імперської конституції; врегулювання конфліктів між палатою земель та народної палатою, а також між кожною з них зокрема та імперським урядом.

Після відмови 3 квітня 1849 р. пруського короля Фрідріха Вільгельма IV від імператорської корони почалося згасання ініціатив на втілення франкфуртської конституції. Хоча 28 урядів окремих держав-членів визнали конституцію і право спадковості пруського кайзера, проте вони не змогли зламати пруського опору загальній тенденції франкфуртської політики. Після того, як Пруссія відкликала своїх представників з Національних зборів, дієздатність імперського уряду та Національних зборів стала фактично неможливою. Після відкликання Австрією, Саксонією, Ганновером та Баденом своїх депутатів Національні збори змушені були припинити свою діяльність. У Штутгарті протягом короткого часу засідав ще так званий "залишковий" парламент, проте згодом і він змушений був саморозпуститися. 6 жовтня 1849 р. ерцгерцог Йоганн передав отримані 12 липня 1848 р. повноваження імператору Австрії та королеві Пруссії. Таким чином, відбулося законне припинення імперської виконавчої влади.

Правова природа німецького рейху згідно ідеї франкфуртської конституції була федеративною. Окрім цього, федеральна структура проекту конституції носить виражені унітарні риси. Розподіл повноважень між рейхом та землями зроблений у значній мірі на користь рейху. Цим самим конституція сприяла національному та ліберальному розумінню державного устрою того часу¹⁵.

Проект конституції 1849 р. став великим кроком на шляху до встановлення у Німеччині федеративної демократії. Хоча намагання здійснити проект конституції зазнали краху, проте завдяки своїй федеральній концепції він дожив до часу створення Федеративної Республіки Німеччини. Це служить доказом тому, що федеральна ідея мала у Німеччині давню традицію і служила дороговказом для розвитку національної спільноти у федеральному образі¹⁶.

Згодом Німецький союз розпався. Однією з причин розпаду стала війна, проте це не була війна проти зовнішніх сил та політичних опонентів, це була внутрішня, "громадянська" війна. У 1866 році сягнула своєї кульмінації тенденція, що склалася безпосередньо після революції 1848/49 рр. Пруссія не бажала більше задовільнятися роллю другої сили на німецькомовному терені. Берлін намагався вирватися із системи Німецького союзу, який встановлював тісні рамки для здійснення владно-політичних амбіцій. З іншого боку Австрія, котра з 1848 р. узгоджу-

вала усі важливі кроки з Пруссією, все більше намагалася використати союз для утвердження своєї силової позиції у Німеччині та Європі.

Боротьба за першість у Німеччині була перенесена в зал засідань союзних зборів, що звело нанівець усі зусилля по реформуванню союзу. У той час як Пруссія, починаючи з 1849 р., не хотіла більше відмовлятися від ідеї створення малонімецької федеральної держави, Австрія не бажала, щоб її витіснили з Німеччини і наполягала через це на збереженні великонімецького союзу держав. Після того, як Австрія відкинула всі пруські пропозиції стосовно розподілу влади в Німеччині й прагнула добитися таким чином посилення союзу, Бісмарк виставив ліберальну вимогу на скликання німецького національного парламенту, на що багатонаціональна Австрія в жодному випадку не могла піти. У лютому 1866 року Бісмарк розпочав підготовку до війни з Австрією, приводом до якої стала суперечка навколо герцогств Шлезвіг та Гольштинія, котрі у 1864 р. потрапили під австрійсько-пруську юрисдикцію. Після того, як Пруссія відмовилася визнати рішення союзу стосовно цього питання, союзні збори розпочали з ініціативи Австрії процес проти Пруссії, на що вона відреагувала виходом із союзу. Війна почалася 16 червня і завершилася уже 3 липня 1866 року важкою поразкою австрійської армії під Кьоніггрецом.

Під час заключення Празького миру 23 серпня 1866 р. австрійський імператор змушений був визнати "розпуск Німецького союзу"¹⁷. На його місце заступив у 1867 р. Північнонімецький союз, який був уже не союзом держав, а федеративною державою і став зародком заснованої у 1871 р. Німецької імперії.

Таким чином, значення Німецького союзу для європейської концепції збереження миру безпосередньо впливає з того, що Союзні акти були включені до Віденських заключних актів і цим самим стали важливою складовою частиною нового європейського устрою. Німецький союз належав опосередковано до європейського концерну п'яти великих європейських держав: Англії, Франції, Австрії, Пруссії та Росії, яким вдавалося до 50-их років XIX століття зберігати рівновагу сил шляхом заключення договорів та проведення конференцій. Водночас союз відігравав центральну роль у європейській системі держав: він об'єднував обидві великі німецькі сили і нейтралізував на протязі довгого часу їх владнополітичне суперництво, яке ще у XVIII столітті стало причиною багатьох війн; він захищав інші німецькі держави як від нападів Австрії та Пруссії, так і від зовнішніх сил; він захищав Центральну Європу від Франції та Росії; врешті-решт, Німецький союз як спілка незалежних держав запобігав утворенню унітарної агресивної гегемонічної влади в самій Німеччині.

У багатьох великих європейських кризах того часу існування Німецького союзу служило стабілізуючим фактором. Так, під час

Рейнської кризи 1840 року, яка виникла внаслідок значного піднесення національних рухів у Франції, військовий потенціал Німецького союзу посприяв тому, що війна не виникла. У Швейцарській війні 1847 року союз зберігав нейтралітет, так, як і під час Кримської війни (1853-1856). Під час австрійсько-італійської війни 1859 року союз також зберігав нейтралітет, оскільки йшлося про ненімецькі володіння Австрії і тому сама територія союзу не була заторкнута.

Варто зазначити, що Німецький союз з успіхом багато разів довів свою "роль стабілізатора миру" у Німеччині та в Європі¹⁸. З повним правом можна вважати, що вдалими рішеннями Віденського конгресу було встановлено на декілька десятиліть стабільний мир у Європі.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Münch U., Laufer. Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland – Leske+Budrich, Opladen, 1998. – S.42.
- ² Vom Heiligen Romischen Reich Deutscher Nation uber den Rheinbund zum Deutschen Bund // <http://www.lsg.musin.de/LkGeschichte/lkg1800-1815.htm>
- ³ Münch U., Laufer. Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland – Leske+Budrich, Opladen, 1998. – S.43.
- ⁴ Huber E.R. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Band 1, 1967, S.475 bis 582 (§§27 bis 32).
- ⁵ Huber E.R. Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte, Band 1, 1961, Nr.29.
- ⁶ Barschel U. Die Staatlichkeit der deutschen Lander- Ein Beitrag zur Theorie und Praxis des Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland. - R.v.Decker' Verlag, G.Schenk – Heidelberg-Hamburg, 1982 – S.51.
- ⁷ Der Deutsche Bund (1815-1866) // <http://www.thlv.de/LZT/dtbund.htm>
- ⁸ Münch U., Laufer. Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland – Leske+Budrich, Opladen, 1998 – S.44.
- ⁹ Das monarchische Prinzip // <http://www.lsg.musin.de//LkGeschichte/monarchi.htm>
- ¹⁰ Das monarchische Prinzip // <http://www.lsg.musin.de//LkGeschichte/monarchi.htm>
- ¹¹ Barschel U. Die Staatlichkeit der deutschen Lander- Ein Beitrag zur Theorie und Praxis des Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland. – R.v.Decker' Verlag, G.Schenk – Heidelberg – Hamburg, 1982. – S.55.
- ¹² Humboldt W. Über die Behandlung der Angelegenheiten des Deutschen Bundes // Gesammelte Schriften, Band 12, S.75.
- ¹³ Bilfinger Der Einfluss der Einzelstaaten auf die Bildung des Reichswillens, 1923.
- ¹⁴ Münch U., Laufer H. Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland - Leske+Budrich, Opladen, 1998 – S.47.
- ¹⁵ Boldt H. Verfassungsgeschichte 2, 1993, S.142ff
- ¹⁶ Laufer H. Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland – München, 1991 – S.27-29
- ¹⁷ Der Deutsche Bund (1815-1866) // <http://www.thlv.de/LZT/dtbund.htm>
- ¹⁸ Gruener, W. Die deutsche Frage. ein Problem der europäischen Geschichte seit 1800. – München, 1985.